

УДК 81.27

Марыя Уладзіміраўна Гульканд. філал. навук, дац. каф. англійскай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна**Maryia Hul**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Philology
of the Brest State A. S. Pushkin University
e-mail: boxformail35@mail.ru**АСАБЛІВАСЦІ ЭКАЛАГІЧНАГА ПАДЫХОДУ
Ў ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ***

У артыкуле разглядаюцца асноўныя падыходы да вывучэння мовы. У цэнтр увагі ставіцца экалагічная парадыгма ў лінгвістычных даследаваннях, пачынальнікам якой лічыцца Эйнара Хаўген. Вызначана спецыфіка гэтага падыходу як у трактоўцы замежных вучоных (М. Гарнера, Т. Скютнаб-Кан'ес і Р. Філіпсана, П. Мюльхойслара), так і беларускага (Г. А. Цыхуна). Важнай адметнасцю экалагічнай парадыгмы з'яўляецца этычны аспект.

Ключавыя словы: гістарычны падыход, моўная асоба, псіхалагічны падыход, сацыяльны падыход, сістэмны падыход, экалагічны падыход, экалінгвістыка.

Peculiarities of Ecological Approach in Linguistic Research

The article considers the main approaches to language studies. The focus is on ecological paradigm in linguistic research, whose beginner is thought to be Einar Haugen. The specifics of the given approach are determined in the works by both foreign (M. Garner, T. Skutnabb-Kangas, R. Philipson, P. Mühlhäusler) and belarusian scientists (H. A. Cyhun). The most important peculiarity of the given paradigm is ethical aspect.

Key words: historical approach, language personality, psychological approach, social approach, systematic approach, ecological approach, language ecology.

Уводзіны

Пашырэнне вопыту чалавецтва, пашырэнне ведаў пра сусвет і пра мову прымушае зноў і зноў звяртацца да асноўных пытанняў лінгвістыкі – аб'екта, прадмета і задач даследавання. У гісторыі мовазнаўства можна выдзеліць некалькі этапаў у залежнасці ад таго, якая з фундаментальных уласцівасцей мовы выходзіла на першы план. Экалагічная парадыгма з'явілася ў рэчышчы прыродазнаўчых навук, але актыўна прымяняецца і ў лінгвістычных даследаваннях. Актуальнасць даследавання заключаецца ў тым, што ў беларускі навуковы дыскурс уведзены палажэнні замежных даследчыкаў, якія працуюць у рэчышчы экалінгвістыкі. У сучасных умовах вырашэнне лінгвістычных праблем патрабуе інтэграванага падыходу (якім і з'яўляецца экалагічны), які б дазваляў аб'яднаць дадзеныя антрапалогіі, дыялекталогіі, лінгвістычнай

дэмаграфіі, лінгвістычнай тыпалогіі, сацыялінгвістыкі, сацыялогіі, філалогіі, этналінгвістыкі.

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці экалагічнага падыходу ў параўнанні з іншымі падыходамі ў лінгвістычных даследаваннях.

Падыходы да вывучэння мовы

У час зараджэння лінгвістыкі як навукі (XIX ст.) склаўся гістарычны падыход. Зыходным палажэннем з'яўлялася думка аб тым, што мова – гэта гістарычная з'ява і яна павінна вывучацца ў змяненні. Каб зразумець нейкі моўны факт, трэба перш за ўсё ведаць яго гісторыю. У гэты час было зроблена адкрыццё, што ўсе натуральныя мовы можна аб'яднаць у вялікія групы – моўныя сем'і – у залежнасці ад ступені іх роднасці. Мовы развіваюцца, а некаторыя з часам знікаюць, адсюль цікаваць да мёртвых моў.

У пачатку XX ст. у фокус лінгвістычных даследаванняў змяшчаецца жывая мова, акцэнтуюцца ўвага на псіхалагічным характары мовы. Напрыклад, асновай сучас-

*Артыкул напісаны ў межах НДР «Лінгвістычная бяспека ва ўмовах глабалізацыі: выклікі запазычвання з іншых моў (на прыкладзе сучаснай беларускай мовы)», нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20221040 ад 01.07.2022 г.

най фаналогії становіцца псіхафанічнае разуменне фанемы І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ.

Адначасова з *псіхалагічным* падыходам з'явіўся і *сістэмны* (*сістэмна-структурны*), прадвеснікам якога стала вучэнне Ф. дэ Сасюра аб мове і маўленні: мова разумеецца як складаны сістэмны аб'ект, у якім моўныя адзінкі аб'ядноўваюцца ў адзінае цэлае з дапамогай іерархічных сувязей.

Ф. дэ Сасюр выказаў яшчэ адзін важны тэзіс аб сацыяльным характары мовы, які быў пазней развіты лінгвістамі ў межах *сацыяльнага* падыходу. Ніводнае грамадства не можа існаваць без зносін і без мовы, што абумоўлівае неабходнасць вывучэння ролі мовы і асобных моў у жыцці людзей, асаблівай функцыянавання мовы ў розных соцыумах.

Гэтыя чатыры аспекты, ці падыходы, не даюць магчымасці выпрацаваць нейкі інтэграваны падыход, таму што не маюць падстаў для вывадзення адной уласцівасці з іншай, так, сацыяльнасць не вядзе на сістэмнасці і г. д.

Было б няправільна сцвярджаць, што адзін падыход паступова замяняўся іншым і існуюць выразныя межы паміж рознымі парадыгмамі; лепш гаварыць аб дамінаванні пэўнага падыходу ў пэўны час. Акрамя таго, кожная з гэтых парадыгмальных ідэй не магла існаваць выключна ў чыстым выглядзе. Так, ідэя В. Гумбальта аб псіхічнай прыродзе мовы чалавека пакладзена ў аснову вучэння пра тыпалагічнае падабенства моў (у межах гістарычнай парадыгмы). Спалучэнне ўсіх чатырох падыходаў стварыла сучасную навукова-лінгвістычную парадыгму.

На думку Ю. М. Каравулава, сучасная лінгвістычная парадыгма мае бесчалавечны характар і прыводзіць «да фетышызацыі мовы-механізма, мовы-сістэмы і мовы-здольнасці» [1, с. 20]. Ю. М. Каравулаў бачыць выхад ва ўвядзенні ў лінгвістычную парадыгму моўнай асобы як такой канцэптуальнай пазіцыі, якая дазволіць інтэграваць адносна самастойныя ўласцівасці мовы [1, с. 21]. Моўная асоба як аб'ект лінгвістычнага вывучэння зробіць магчымым разглядаць усе чатыры фундаментальныя моўныя ўласцівасці, таму што:

1) асоба – гэта вынік сацыяльных законаў;

2) асоба – гэта прадукт гітарычнага развіцця этнаса;

3) матывацыйныя схільнасці асобы належаць да псіхічнай сферы;

4) асоба – гэта стваральнік і карыстальнік знакавых, а значыць, і сістэмна-структурных утварэнняў [1, с. 22].

Як мяркуе Ю. М. Каравулаў, моўная асоба карэлюе з нацыянальным характарам і структурна складаецца з трох узроўняў: агульнарускага моўнага тыпу (нулявы ўзровень), агульнай для рускіх карціны свету (першы ўзровень) і ўстойлівага комплексу камунікатыўных рыс, вызначальных для нацыянальна-культурнай матываванасці маўленчых паводзін (другі ўзровень) [1, с. 42]. У лінгвістыцы моўная асоба пакуль толькі становіцца ў фокус лінгвістычных даследаванняў, але ў іншых гуманітарных навук (сацыялогіі, этнаграфіі, філасофіі) асоба ўжо даўно стала аб'ектам вывучэння. Перспектыўнымі напрамкамі лічацца выяўленне іерархіі каштоўнасцей і сэнсаў у карціне свету моўнай асобы, наступны ўзровень уключае характарыстыку матываў і мэт, якія кіруюць яе развіццём і паводзінамі. Панняцце моўнай асобы дае шмат магчымасцей для вывучэння нацыянальнага характару, мастацкіх вобразаў, карціны свету. Але па-за ўвагай даследчыка застаюцца такія важныя аспекты, якія закранаюць мову ў цэлым, усіх носьбітаў мовы: яе статус, яе прэстыж, ступень кадыфікаванасці, яе палажэнне ў адносінах да іншых моў.

Экалагічны падыход

У канцы XIX ст. з'явілася новая навука – экалогія, якая ставіла мэтай апісаць узаемадзеянне жывой і нежывой прыроды. Разуменне, што вынікі ўздзеяння чалавека на прыродныя сістэмы могуць быць непрыказальнымі і небяспечнымі, прывяло да фарміравання агульнанавуковага экалагічнага падыходу, які даследуе ўзаемадзеянне арганізма і навакольнага асяроддзя, у тым ліку і чалавека з навакольным асяроддзем. Узнікла і асэнсаванне таго, што нават нязначнае ўздзеянне чалавека на пэўныя сістэмы можа прывесці да іх спрашчэння і збыднення. Экалагічны падыход у лінгвістыцы звычайна атаясамліваецца з вывучэннем функцыянавання моў, дыялектаў у свеце з пункту погляду максімальнага захавання моўнага багацця і разнастайнасці.

Моўныя факты, якія сталі асновай для новага экалагічнага кірунку ў лінгвістыцы, даследаваліся дастаткова даўно. Сучасныя экалінгвістычныя ўяўленні можна прасачыць у філасофска-лінгвістычнай канцэпцыі Вільгельма Гумбальта, паводле якой кожная мова каштоўная таму, што гэта дзейнасць чалавечага духу, адзіная энергія народа. Тэрмін «*language ecology*» (моўная экалогія) прапанаваў нарвежска-амерыканскі лінгвіст Эйнар Хаўген у 1972 г. На яго думку, экалогія мовы можа быць вызначана як вывучэнне ўзаемадзеяння паміж нейкай мовай і яе асяроддзем [2, с. 57]. Асяроддзе – гэта не столькі фізічныя ўмовы існавання мовы, а сацыяльныя і культурныя. Іншымі словамі, асяроддзе пэўнай мовы – гэта тое грамадства, тыя людзі, якія ёй карыстаюцца. Мова існуе толькі ў свядомасці карыстальнікаў і функцыянуе толькі ў адносінах карыстальнікаў адзін да аднаго і да прыроды, г. зн. да іх сацыяльнага і фізічнага асяроддзя. Экалогія асяроддзя мае два кампаненты: псіхалагічны і сацыялагічны. Псіхалагічны кампанент датычыцца мовы ў тым аспекце, у якім яна існуе ў свядомасці карыстальніка, як ён/яна выкарыстоўвае яе для разумення рэчаіснасці. Гэты аспект таксама ахоплівае адносіны карыстальніка да мовы, а таксама ўзаемадзеянне гэтай мовы з іншымі мовамі, якімі ён/яна валодае. Сацыялагічны кампанент апісвае тое, як мова выкарыстоўваецца для зносін паміж людзьмі. Гэты кампанент уключае такія аспекты: калі, дзе і чаму выкарыстоўваецца ці не выкарыстоўваецца мова, як гэта датычыцца сацыяльных паводзін карыстальніка. Моўная экалогія ў першую чаргу вызначаецца тымі, хто яе вывучае, выкарыстоўвае і перадае іншым. Такім чынам, экалогія мовы засяроджана на грамадскім і культурным узаемадзеянні. Біялагічнае, інструментальнае і структурнае разуменне мовы з’яўляюцца метафарамі, але на самай справе мовы маюць жыццё, мэту і форму. Мова павінна разглядацца ў першую чаргу як аспект паводзін чалавека. Паводзіны з’яўляюцца дуалістычным феноменам: гэта і тое, што скіравана вонкі – дзеянне, і тое, што мае ўнутраны патэнцыял – кампетэнцыю [2, с. 58]. Мовы вывучаюцца ў дзеянні, але зробленыя абагульненні датычаць кампетэнцыі.

У наступныя дзесяцігоддзі лінгвісты не змаглі цалкам развіць той патэнцыял, які

меўся ў ідэях Э. Хаўгена. Толькі ў пачатку XXI ст. пачалі праводзіцца плённыя даследаванні ў межах экалагічнага падыходу. Адным з навукоўцаў, які рэалізуе задумы Э. Хаўгена, стаў прафесар Марк Гарнер з Вялікай Брытаніі. М. Гарнер бачыць плённыя магчымасці ў экалагічным падыходзе, але заўважае, што ў тэорыі Э. Хаўгена існуе канцэптуальная праблема: з аднаго боку, мова ўяўляецца як арганізм, што па сутнасці ёсць метафара; з іншага боку, асяроддзе мовы разумеецца літаральна. Праблема заключаецца ў вызначэнні анталагічнага статусу трэцяга элемента (узаемадзеяння). Заканамерна ўзнікае наступнае пытанне: ці магчыма апісаць узаемадзеянне паміж рэальнай і міфалагічнай сутнасцямі? [3, с. 94]. Каб вырашыць гэтую праблему, М. Гарнер звяртаецца да філасофіі экалогіі і робіць выснову, што экалагічнае мысленне датычыцца тых феноменаў, якія 1) халістычныя, 2) дынамічныя, 3) інтэрактыўныя і 4) размешчаны ў адной лакацыі [3, с. 95].

1. Халістычная характарыстыка гаворыць, што экалагічнае мысленне даследуе не асобныя аб’екты, а складаныя сутнасці і сістэмы. Мова – гэта вынік складанага ўзаемадзеяння грамадства, культуры і камунікацыі. Мова існуе, таму што людзі карыстаюцца ёю ў розных сітуацыях. Маўленне нельга аддзяліць ад сітуацыі, у якой яно адбываецца. Прынцып дынамізму дазваляе па-іншаму трактаваць працэс параджэння выказванняў. Людзі не будуць свае выказванні згодна з правіламі, а карыстаюцца ўзорамі (патэрнамі) у залежнасці ад сітуацыі.

2. Кожная сітуацыя дынамічная па сваёй сутнасці, і заўсёды ёсць элемент непрадбачанасці. Дынамічная сітуацыя відавочна характарызуецца інтэрактыўнасцю.

3. Экалагічны падыход азначае тое, што даследчык засяроджаны менавіта на ўзаемадзеянні. На працягу доўгага часу пад увагу браліся толькі моўныя з’явы, а маўленчы аспект не даследаваўся. З экалагічнага пункту гледжання мова існуе, таму што людзям патрэбна ўзаемадзеянне. Узаемадзеянне немагчыма без мовы, хаця і не зводзіцца толькі да яе. Невербальныя аспекты ўзаемадзеяння таксама павінны ўлічвацца.

4. Не менш важнай з’яўляецца і апошняя характарыстыка – лакальная. Калі мы даследуем нейкі феномен, трэба разумець,

што гэты феномен існуе ў нейкай прасторы і ў нейкім часе, у нейкім асяроддзі, якія з'яўляюцца яго неад'емнай часткай. Калі трактаваць мову як нейкую абстрактную сістэму, то тады губляецца самае істотнае. Доўгі час у лінгвістыцы панавалі рэдукцынісцкі і механістычны падыход, калі мова абстрагавалася ад сітуацый яе выкарыстання і ад супольнасцей карыстальнікаў. Нельга сказаць, што гэты падыход выяўляўся непрадуктыўным, бо шмат было зроблена ў яго межах. Але, як заўважае М. Гарнер, моўная экалогія можа стаць «новай» лінгвістыкай, якая будзе вывучаць сапраўдную мову, а не ўтапічны вобраз, сканструяваны лінгвістамі [3, с. 99].

Лінгвісты Тоўв Скутнаб-Кан'ес і Роберт Філіпсан падкрэсліваюць неабходнасць улічваць фізічнае і біялагічнае асяроддзі мовы ў лінгвістычных даследаваннях. Вучоныя падтрымліваюць той пункт погляду, што экалагічны падыход да мовы даследуе складаную павуціну адносінаў, якія існуюць паміж асяроддзем, мовамі і іх карыстальнікамі. Пад асяроддзем маецца на ўвазе фізічнае, біялагічнае і сацыяльнае асяроддзе. У сучасных лінгвістычных даследаваннях недастаткова ўвагі надаецца першым двум аспектам. Найчасцей лінгвісты выкарыстоўваюць тэрмін «экалогія» ў якасці метафары, для таго каб памясціць мову ці моўныя даследаванні ў нейкі мікра-ці макракантэкст.

На думку Т. Скутнаб-Кан'ес і Р. Філіпсана, паняцці «мова», «носьбіт мовы», «родная мова», «культура», «этнас» з'яўляюцца цяжкімі для вызначэння з прычыны свайго прыроды (усе яны адносяцца да сацыяльных канструктаў) і дынамічнасці. Але задача заключаецца не ў вызначэнні саміх паняццяў. Важнымі з'яўляюцца адносіны карыстальнікаў да роднай мовы, культуры і ідэнтычнасці. Родная мова часта ўспрымаецца імі як асноўная культурная каштоўнасць. Гэты тэзіс знаходзіць пацвярджэнне ў навукоўцаў: існуе вялікая ступень канвергенцыі паміж этнасам, культурай і роднай мовай [4]. Тэзіс аб роднай мове як неабходнай умове для ідэнтычнасці мае важнасць для далейшых разважанняў. Разглядаючы лінгвістычную і біялагічную разнастайнасць, аўтары прыходзяць да высновы, што на сучасным этапе як мовы, так і біялагічныя віды знікаюць з трывожнай хуткасцю, але мо-

вы знікаюць у некалькі разоў хутчэй. Аналізуючы магчымую ўзаемасувязь паміж лінгвістычнай разнастайнасцю і біяразнастайнасцю, лінгвісты бачаць не толькі карэляцыйныя адносіны (чым бліжэй да экватара, тым шчыльней размяшчаюцца як мовы, так і біялагічныя віды), але і доказы наяўнасці прычыннай узаемасувязі паміж двума відамі разнастайнасці. Так, абарыгенам Паўднёвай Аўстраліі былі вядомы 40 000 ядомых раслін, але толькі зусім невялікая колькасць з іх сталі ежай для еўрапейскіх імігрантаў. Астатнія не былі імі лексікалізаваны ці выкарыстаны і ўспрымаліся як пустазелле, таму гэтыя расліны з вялікай верагоднасцю на шляху да фізічнага знікнення.

З іншага боку, мясцовая прырода і дэталёвыя веды жыхароў пра яе, а таксама яе выкарыстанне ўплываюць на ўспрыманне, культуру, мову і касмалогію. Калі, напрыклад, людзі жывуць у мясцовасці, дзе шмат жывёльнага бялку і мала расліннасці (напрыклад, у Арктыцы) малаверагодна, што рэлігія мясцовых жыхароў будзе падтрымліваць вегетарыянства. Важнасць ведаў мясцовых жыхароў пра навакольнае асяроддзе падтрымлівае і наступнае назіранне: там, дзе мясцовыя жыхары не былі каланізаваны, біялагічная разнастайнасць захоўваецца нашмат лепш. Як лічаць аўтары, выпяцненне моў мясцовага насельніцтва са сферы адукацыі па сутнасці з'яўляецца лінгвістычным і культурным генацыдам.

Згодна з меркаваннем Т. Скутнаб-Кан'ес і Р. Філіпсана, вывучэнне моў з пазіцыі ўлады можа і быць шляхам да сапраўднай моўнай экалогіі. Мовы трэба разглядаць не толькі з пункту гледжання выкарыстання, але з пункту гледжання ўлады. Мовы не з'яўляюцца жывымі арганізмамі, яны не могуць памерці. Акрамя таго, мовы самі не могуць распаўсюджвацца. Для гэтага ім патрабуюцца агенты. Паміж сабой мовы могуць знаходзіцца ў адносінах іерархіі, і гэта таксама цесна звязана з пытаннямі ўлады. Лінгвістычная іерархія і аднамоўная адукацыйныя сістэма адлюстроўваюць ідэалогію дамінуючых груп. Нарэшце, аўтары падкрэсліваюць важнасць захавання лінгвістычнай разнастайнасці шляхам стварэння магчымасцей для перадачы ведаў ад пакалення да пакалення на роднай мове ў сем'ях і школах, а таксама заклікаюць навукоўцаў звярнуць увагу на няроўныя адносіны моў у

дачынненні да ўлады, калі гаворка ідзе пра разбурэнне моўнай экалогіі.

Пітар Мюльхойслар з Універсітэта Адэлаіды ў Аўстраліі трактуе выраз «моўная экалогія» як метафару, але гэтая метафара выяўляецца больш прадуктыўнай, чым метафара сістэмы. Акрамя таго, «моўная экалогія» дазваляе лінгвістам выйсці за межы чыста акадэмічных пытанняў і закрануць важныя грамадскія праблемы [5, с. 2]. П. Мюльхойслар лічыць, што менавіта экалагічныя фактары ўплываюць на з'яўленне моў, вызначэнне іх межаў, развіццё і выжыванне. Для экалагічнага падыходу найбольш падыходзіць інтэграцыйны кірунак даследаванняў, таму што ён дае магчымасць праліць святло на складаную ўзаемазалежнасць камунікацыі і сукупнасці розных фактараў асяроддзя. Экалагічна-інтэграцыйны падыход мяняе фокус увагі з аналізу асобных моў на працэс зносінаў паміж людзьмі; з таго, што адбываецца з мовай, на тое, якія працэсы вядуць да ўзнікнення моў і як прырода гэтых працэсаў уплывае на лінгвістычную экалогію [5, с. 8–9].

Усведамленне самакаштоўнасці моў свету і неабходнасці іх абароны прывяло да прыняцця пэўных юрыдычных дакументаў, самым важным з якіх стала Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў. 6–8 чэрвеня 1996 г. больш чым 200 чалавек з больш чым 90 краін сабраліся ў Барселоне на Сусветную канферэнцыю па лінгвістычных правах. У канферэнцыі прынялі ўдзел 61 нездзяржаўная арганізацыя, 41 ПЭН-цэнтр і больш за 40 экспертаў па лінгвістычных правах. Па выніках канферэнцыі была прынята Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў (the Universal Declaration of Linguistic Rights). Адною з мэтай аўтараў гэтага дакумента было абвясціць роўнасці лінгвістычных правоў незалежна ад статусу мовы (афіцыйная, рэгіянальная, мясцовая, мова большасці ці меншасці, мова сучасная ці архаічная), ад колькасці носьбітаў ці ступені кадыфікацыі. Прадказанні, што ў XXI ст. могуць знікнуць амаль 80 % моў свету, у нейкай ступені дапамаглі асэнсаваць, што мультылінгвізм і лінгвістычная разнастайнасць павінны спрыяць захаванню міру, а свет, у сваю чаргу, павінен клапаціцца пра захаванне моў свету. Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў падтрымлівае новую канцэпцыю лінгвістычнай разнастай-

насці – тую, якая ўключае разуменне, што ўсе мовы – гэта спадчына нашых продкаў, спадчына, а не маёмасць. Са знікненнем нават адной мовы парушаецца сусветны экалінгвістычны баланс, а хуткасць і разрасцанне працэсаў замяшчэння могуць прывесці да непрадказальных наступстваў. Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў пералічвае тыя фактары, якія ставяць лінгвістычную разнастайнасць пад пагрозу: даўня тэндэнцыя ў некаторых дзяржавах павялічэння лінгвістычнай разнастайнасці; напрамак на стварэнне сусветнай эканомікі і сусветнага рынку інфармацыі, камунікацыі і культуры, што парушае традыцыйныя формы ўзаемадзеяння моў; мадэль эканамічнага росту, якая прапануецца транснацыянальнымі эканамічнымі групамі, спрыяе павелічэнню эканамічнай, сацыяльнай, культурнай і лінгвістычнай няроўнасці [6, с. 10].

Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў супрацьстаіць гэтым фактарам з канцэпцыяй усеагульнасці, заснаванай на лінгвістычнай і культурнай разнастайнасці, што дазволіць пераадолець тэндэнцыю да гамагенізацыі. Усеагульная дэкларацыя лінгвістычных правоў звяртае асаблівую ўвагу на баланс паміж правамі супольнасцей і лінгвістычных груп з аднаго боку і правамі індывідуумаў з іншага боку. Гэты дакумент дэкларуе шэраг неад'емных асабістых праў: права быць прызнаным як член моўнай супольнасці; права выкарыстоўваць сваю мову ў афіцыйных сітуацыях і ў прыватным жыцці; права выкарыстоўваць сваё імя; права камунікаваць з іншымі членамі моўнай супольнасці; права падтрымліваць і развіваць сваю культуру і інш. Гэтыя індывідуальныя правы Дэкларацыя дапаўняе правамі лінгвістычных супольнасцей: права вучыць сваю мову і культуру; права на доступ да культурных паслуг; права на прысутнасць сваёй мовы і культуры ў СМІ; права атрымліваць адказы ад улада на сваёй мове. Акрамя агульных прынцыпаў, Дэкларацыя вызначае лінгвістычныя правы ў галінах грамадскага кіравання, адукацыі, анамстыкі, СМІ і новых тэхналогій, культуры і сацыяэканамічнай сферы.

Адным з пачынальнікаў экалінгвістычных даследаванняў у Беларусі з'яўляецца доктар філалагічных навук, прафесар Геннадзь Апанасавіч Цыхун, які апублікаваў шэраг артыкулаў у межах гэтага падыходу

(«Языковая интеграция, языковая экология и языковые союзы» (1989), «Моўны канфармізм, моўная дыверсія і іншыя тэрміналагічныя метафары» (1996), «Славянскія мовы ў святле экалінгвістыкі» (1998), «Моўная саматоеснасць у святле экалінгвістыкі» (2000), «Шматмоўная Сярэдняя Еўропа: шляхі выжывання (2003), «The linguistic situation and mixed language forms in Belarus» (2006), «Славянские литературные микроязыковые проекты в эколингвистической перспективе» (2006), «Сацыялінгвістычныя, сацыякультурныя і псіхалагічныя асновы змешанага маўлення» (2014)).

На думку вучонага, неабходна адрозніваць паняцці «экалінгвістыка» і «моўная экалогія» ў сувязі з тым, што ў апошнім выпадку ўзнікае непажаданая сінанімія з «экалогіяй мовы», пад якой нярэдка разумеюць культуру мовы [7, с. 150]. Экалагічны падыход у лінгвістыцы звычайна атаясамліваецца з вывучэннем функцыянавання моў, дыялектаў у свеце з пункту погляду максімальнага захавання моўнага багацця і разнастайнасці. Людзі яшчэ не да канца ўсвядомілі небяспеку ўмяшальніцтва ў функцыянаванне такіх складаных комплексаў, як мова і культура; «непрафесійнае і ненавуковае ўздзеянне вядзе да катастрофічных вынікаў... наступствы якіх у больш аддаленай будучыні для пэўных этнасаў, супольнасцей людзей і наогул усёй моўнай карціны свету цяжка прадбачыць» [7, с. 150].

Г. А. Цыхун разглядае беларускую мову ў святле экалінгвістыкі і пералічвае тыя фактары, якія нясуць ёй пагрозу: дамінаванне рускай мовы ў большасці сфер зносін, выкарыстанне трасянкі носьбітамі мовы, непрадуманае ўмяшальніцтва ў моўны працэс.

Адметнасць экалагічнага падыходу

Як адзначае адзін з пачынальнакаў экалагічнага напрамку ў лінгвістыцы Э. Хаўген, моўная экалогія як навука выходзіць за межы апісальнасці. Экалагічны падыход уключае яшчэ і пэўную зацікаўленасць у захаванні моў. Моўная экалогія мае хутчэй

дынамічны, чым статычны аспект, і, акрамя апісальнага, яшчэ прагнастычны і нават тэрапеўтычны характар [2, с. 60].

Экалагічны аналіз уключае не толькі апісанне сацыяльнага і псіхалагічнага стану кожнай мовы, але і ўплыў гэтай сітуацыі на саму мову. Хоць экалінгвістычны кірунак часта разглядаецца разам з моўным будаўніцтвам у межах сацыялінгвістыкі, Г. А. Цыхун бачыць значныя адрозненні паміж імі, найперш у падыходзе да моўных фактаў. Пры іх разглядзе сацыялінгвіст імкнецца захаваць навуковую аб'ектыўнасць. Мэта ж экалінгвіста – захаваць лінгвістычную разнастайнасць, у тым ліку і «малыя» мовы, і дыялекты, таму ў такім даследаванні прысутнічае важны этычны аспект, які звычайна адсутнічае ў сацыялінгвістычных даследаваннях [7, с. 150]. Экалінгвіст з самага пачатку не прымае тэзіс аб дэтэрмінаванасці працэсу паглынання адных моў іншымі ці іх зліцця. З улікам гэтага, мэта экалінгвістыкі – распрацоўка стратэгіі захавання моўнай разнастайнасці [7, с. 151].

Заклучэнне

Такім чынам, экалагічны падыход па сваёй сутнасці з'яўляецца інтэграваным падыходам, які дазваляе ўлічваць такія моўныя ўласцівасці, як сістэмнасць, дынамізм, сацыяльнасць, псіхалагізм. Некаторыя даследчыкі прасочваюць не толькі карэляцыйныя, але і прычинныя адносіны паміж біязнастайнасцю і лінгвістычнай разнастайнасцю. Экалінгвістыка робіць акцэнт на даследаванні ўзаемадзеяння карыстальнікаў мовы і грамадства, выкарыстання мовы для зносін (сацыялагічны кампанент) і на адносінах карыстальнікаў да мовы (псіхалагічны кампанент). Важнай адметнасцю экалінгвістыкі з'яўляецца прызнанне неабходнасці захавання ўсіх моў і дыялектаў незалежна ад іх статуснасці і колькасці карыстальнікаў. Экалінгвістычны падыход дае даследчыкам шырокія магчымасці для вывучэння не толькі асобных моўных з'яў, але і мовы ў яе цэласнасці.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Либроком, 2017. – 264 с.

2. Haugen, E. The Ecology of Language / E. Haugen // *Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. – London ; New York : Continuum, 2001. – P. 57–67.
3. Garner, M. Language ecology as linguistic theory / M. Garner // *Kajian Linguistik dan Sastra*. – 2005. – Nr 17 (33). – P. 91–101.
4. Skutnabb-Kangas, T. Language Ecology [Electronic resource] / T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/242535545_Language_ecology. – Date of access: 01.06.2022.
5. Mühlhäusler, P. Linguistic Ecology. Language change and linguistic imperialism in the Pacific region / P. Mühlhäusler. – London ; New York : Taylor & Francis e-Library, 2003. – 396 p.
6. Universal Declaration of Linguistic Rights / Follow-up Committee. – Barcelona : In-t d'Edicions de la Diputació de Barcelona, 1998. – 76 p.
7. Цыхун, Г. А. Славянскія мовы ў святле экалінгвістыкі / Г. А. Цыхун // *Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка* / Г. А. Цыхун. – Мінск : РІВШ, 2012. – С. 149–166.

REFERENCES

1. Karaulov, Yu. N. *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost'* / Yu. N. Karaulov. – M. : Librokom, 2017. – 264 s.
2. Haugen, E. The Ecology of Language / E. Haugen // *Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. – London ; New York : Continuum, 2001. – P. 57–67.
3. Garner, M. Language ecology as linguistic theory / M. Garner // *Kajian Linguistik dan Sastra*. – 2005. – Nr 17 (33). – P. 91–101.
4. Skutnabb-Kangas, T. Language Ecology [Electronic resource] / T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/242535545_Language_ecology. – Date of access: 01.06.2022.
5. Mühlhäusler, P. Linguistic Ecology. Language change and linguistic imperialism in the Pacific region / P. Mühlhäusler. – London ; New York : Taylor & Francis e-Library, 2003. – 396 p.
6. Universal Declaration of Linguistic Rights / Follow-up Committee. – Barcelona : In-t d'Edicions de la Diputació de Barcelona, 1998. – 76 p.
7. Cykhun, H. A. *Slavianskija movy u sviatlie ekalinhvistyki* / H. A. Cykhun // *Vybranyja pracy: bielarusistyka, slavistyka, areal'naja linhvistyka* / H. A. Cykhun. – Minsk : RIVSh, 2012. – S. 149–166.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 08.09.2022